

ВИЗНАННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ

МЯГКОХОД Юрій Володимирович - здобувач юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК: 349.4

В статті аналізуються окремі особливості визнання суб'єктивного земельного права як способу захисту, сфери його застосування та відношення цього способу до інших способів захисту земельних прав.

Ключові слова: спосіб захисту, суб'єктивне земельне право, визнання права, земельна ділянка.

Визнання земельного права є, на наш погляд, одним із найбільш поширених способів захисту земельних прав. Це пояснюється нами тим, що визнання земельного права є загальним способом захисту безвідносно до визначених законодавством спеціальних правовідносин. Зазначене дає можливість застосувати цей спосіб захисту земельного права за відсутності будь-яких спеціальних вказівок у законодавстві щодо можливості його застосування у конкретних правовідносинах. Існування цього способу захисту передбачають ст.152 ЗК (щодо визнання права на земельні ділянки), ст.16 ЦК (щодо визнання цивільних прав), ст.20 ГК (щодо визнання наявності або відсутності прав суб'єктів господарювання та споживачів).

Не дивлячись на поширеність цього способу захисту у практиці, вважаємо, що вивченню його особливостей у науці приділяється недостатня увага. Лише окремі аспекти цього способу захисту права досліджувались у науці земельного права А.М. Мірошніченком, Л.В. Лейбою, О.О. Погрібним, Ю.Ю. Поповим, А.І. Ріпенком, М.В. Шульгою, М.В. Красновою, іншими науковцями. Не дивлячись на те, що спосо-

би захисту прав є категорією матеріального права, питанню застосування визнання права як способу його захисту надзвичайно велику увагу (ймовірніше, ще більшу, ніж наука матеріального права), приділяє також наука процесуального права при вивченні питання класифікації позовів. Зокрема, цивільно-процесуальні аспекти визнання права було досліджені у цій науці ще на початку ХХ століття В.М. Гордоном [2], а особливості визнання безпосередньо земельних прав – О.С. Снідевичем. Поміж тим, окремі особливості цього способу (сфера його застосування у земельних правовідносинах, питання взаємозв'язку з іншими способами захисту земельних прав тощо) потребують додаткового вивчення. Необхідним є й формулювання визначення поняття цього способу. Зазначене й складає предмет дослідження цієї статті.

Стаття 152 ЗК передбачає можливість визнання прав лише на земельну ділянку. Визнання будь-яких інших прав ця норма не передбачає і це, на наш погляд, є недоліком земельного законодавства, який потребує виправлення. Застосовувати цей спосіб захисту так обмежено не можна. Необхідно загалом говорити про застосування такого способу захисту як визнання земельних прав.

У зв'язку з тим, що цивільне законодавство (ст.16 ЦК) не містить обмежень кола цивільних прав, щодо яких може застосовуватися такий спосіб захисту як їх визнання, у практиці трапляються позови про визна-

ння різного роду земельних (цивільних) прав, причому не обов'язково прав на земельні ділянки – права власності на земельну ділянку, права користування земельною ділянкою, права на приватизацію земельної ділянки, права придбання земельної ділянки за давністю користування, права на набуття у власність земельної ділянки, права на земельну частку (пай) тощо.

Вважаємо такий стан прийнятним з огляду на те, що визнання права – це загальний спосіб захисту права. Поміж тим, необхідно тут лише зазначити, що не завжди такий спосіб захисту права є ефективним. Рішення юрисдикційного органу, постановлене за наслідком розгляду позову про визнання права, не передбачає примусового його виконання. Відтак, у тих випадках, де за фактичними обставинами потрібне буде примусове виконання цього рішення, визнання права як спосіб захисту не призведе до відновлення прав особи. Через це у таких випадках доцільним є застосування тих способів, в основі яких лежить присудження відповідача до вчинення певних діянь.

Як зазначає М.В. Венецька, з огляду на різне формулювання способів захисту у ст.16 ЦК (визнання права) та ст.20 ГК (визнання наявності або відсутності прав) є підстави для постановки питання щодо того, яке формулювання є більш точним та адекватним [9, с. 122].

Вважаємо таку постановку питання недоречною. На наш погляд, визнання права та визнання відсутності права є самостійними способами захисту прав, а відтак питання можна ставити не щодо того, яке формулювання є більш точним та адекватним, а щодо можливості закріплення такого способу захисту права як визнання його відсутності у якості загального способу захисту цивільного чи будь-якого іншого права.

Судова практика під визнанням права як способом його захисту інколи розуміє як визнання наявності права, так і визнання його відсутності.

Так, у своїй постанові від 21.11.2012 р. у справі за позовом Особа 10 до ВАТ „Комерційний банк „Надра”, третя особа – ТОВ „Торговий дім „Охтирський хліб”, про визнання договору поруки припиненим, Вер-

ховний Суд України вказав, що згідно з п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України одним зі способів захисту цивільних прав та інтересів є визнання права, що в рівній мірі означає як наявність права, так і його відсутність або й відсутність обов'язків. У разі невизнання кредитором права поручителя, передбаченого ч. 1 ст. 559 ЦК України, на припинення зобов'язання за договором поруки таке право підлягає захисту судом за позовом поручителя шляхом визнання його права на підставі п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України [11].

Не вдаючись у аналіз можливості захисту поручителем своїх прав за допомогою визнання договору поруки припиненим, не можемо погодитись із досить широким тлумаченням Верховним Судом України змісту такого способу захисту, як визнання права. Пункт 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України передбачає виключно і лише такий спосіб захисту права, як його визнання. Ні визнання відсутності права, ні визнання будь-чого іншого (наприклад, і договору припиненим) не охоплюється цією нормою ЦК, і лише за існування інших необхідних передумов, не виключено, що можливим є застосування його по аналогії при формулюванні інших способів захисту права.

На наш погляд, необхідно розрізняти визнання права як спосіб його захисту від будь-яких інших способів (як передбачених, так, ймовірно, і не передбачених законом), в основі яких лежить визнання та які фактично складають цілу групу позовів про визнання. Визнання договору припиненим є визнанням юридичного факту, а не визнанням відсутності права, не дивлячись на те, що з наявністю цього факту право поруки може припинитися. У практиці розгляду судами земельних спорів поряд з визнанням права як способу його захисту зустрічаються також і інші позови про визнання (зі способами захисту як прямо передбаченими законодавством, так і прямо не передбаченими), які, однак, не є позовами, у яких застосовується такий спосіб захисту права, як його визнання (наприклад, визнання угоди недійсною, визнання недійсними рішення органів виконавчої влади або ж органів місцевого самоврядування, визнання недійсним державного акту про право власності

на земельну ділянку тощо). При цьому зміст ст.152 ЗК не дає можливості, наприклад, визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або ж органів місцевого самоврядування (визнання недійсним юридичного факту) зводити до такого способу захисту як визнання права, що фактично було зроблено Верховним Судом України.

Сфера застосування визнання земельного права як способу його захисту, як правило, пов'язується з обставинами, визначеними ст.392 ЦК. Відповідно до цієї статті власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності.

Так, як вже зазначали ми з В.Г. Гончаренком, визнання земельних прав (п. „а” - ч. 3 ст. 152 ЗК України), зокрема, як предмет позову використовується тоді, коли реалізація права на землю неможлива або утруднена через його оспорування іншими особами [8, с. 427]. М.В. Краснова вказує на те, що необхідність у даному способі захисту виникає тоді, коли в інших осіб виникають сумніви щодо наявності у особи певного суб'єктивного земельного права, суб'єктивне право оспорується, заперечується чи створюється неможливість реалізації позивачем свого права власності на земельну ділянку чи права користування нею через наявність таких сумнівів чи відсутність або втрату належних правовстановлюючих документів на таку земельну ділянку тощо [6, с. 550-551].

Деяку іншу думку щодо цього питання мають А.М. Мірошніченко та Ю.Ю.Попов. Так, вони зазначають, що оскільки права на земельні ділянки „жорстко” прив'язані до запису у реєстрі, і розпорядження правом без його реєстрації, зазвичай, неможливе, то якщо право особи відображене у реєстрі, у неї немає потреби заявляти вимогу про визнання права. У випадку ж, коли іншою особою оспорується або не визнається право, яке не зареєстроване (зокрема, набуто до запровадження реєстрації), то найкращим захистом буде реєстрація права, а не пред'явлення позову до такої особи. Тому практичне значення ст.392 ЦК, якою передбачена можливість визнання права влас-

ності в судовому порядку, обмежується випадками втрати документа, який засвідчує право власності на земельну ділянку, набуто до запровадження реєстрації, якщо таке право досі не зареєстроване [7, с. 21].

З такою думкою погодитися можемо лише частково. Загалом, використання визнання права як способу його захисту буде досить ефективним тоді, коли земельне право в особи відповідно до норм земельного законодавства виникло, однак у силу різних обставин не знайшло свого офіційного оформлення. Задля підтвердження цього права та усунення спірності у його існуванні особа і звертається до суду. При цьому досить часто в силу цих же обставин воно не може бути зареєстроване без визнання його у судовому порядку. Зазначена ситуація може мати місце при приватизації земельної ділянки відповідно до положень Декрету Кабінету Міністрів України „Про приватизацію земельних ділянок” від 26.12.1992 р., за наслідком якої право власності на земельну ділянку набувалося, однак оформлене належним чином не було.

Підставою для визнання земельного права є сукупність юридичних фактів, що свідчать про його виникнення та існування на час розгляду справи юрисдикційним органом.

На думку М.В. Шульги, визнання права власності є речово-правовим способом захисту, який застосовується у випадках, коли правомочна особа на момент порушення права не перебуває у зобов'язальних відносинах з порушником [5, с. 324]. Поміж тим, наприклад, М.В. Краснова вважає, що позови про визнання права часто носять зобов'язальний правовий характер. Подібні спори розв'язуються на підставі відповідних норм договірної права, норм про спадкування, спільного майна подружжя тощо. Проте зустрічаються і такі вимоги про визнання права власності на землю чи права землекористування, які спрямовані до третіх осіб, що ніяк не пов'язані з позивачами будь-якими відносно-правовими зв'язками [6, с. 557].

На наш погляд, більш обґрунтованою є думка М.В. Красної. Як уже зазначалося вище, визнання права є загальним способом

захисту права, при цьому ані земельне, ані цивільне законодавство не містить жодних обмежень щодо застосування цього способу захисту у зобов'язальних правовідносинах, не вказує на можливість застосування його лише у речових правовідносинах.

На думку окремих науковців сфера застосування цього способу захисту обмежується тільки випадками оспорювання чи заперечення права, визнаватися може лише право не порушене [9, с. 122; 4, с.69-70].

У науковій літературі вказується на те, що „порушені права”, „невизнані права”, „оспорювані права, свободи, інтереси” – це теоретичні поняття, які не конкретизовані у законодавстві [14, с. 35]. Теоретичні розробки пов'язують, зокрема, порушені права з їх ліквідацією, зменшенням, а відтак, з необхідністю вчиненням спеціальних дій, спрямованих на їх відтворення чи відновлення, чого, зокрема, начебто немає при невизнанні або оспорюванні права [14, с. 28; 9, с. 122-123]. Поміж тим, існують також думки щодо того, що для відновлення порушеного права іноді достатньо й його визнання [3, с. 151].

На наш погляд, виходячи з нашого розуміння захисту загалом, будь-які способи захисту спрямовані саме на відновлення вже порушеного права. Крім того, вбачається, що зазначене питання лежить не в площині можливості застосування цього способу права у конкретних правовідносинах, а в площині його здатності відновити те чи інше право. Законодавство жодних обмежень щодо можливості застосування цього способу захисту у випадках порушення прав не передбачає, однак, якщо для відновлення права вимагається вчинення певних дій, то цей спосіб захисту буде неефективним.

Визнання земельного права перебуває у надзвичайно тісному взаємозв'язку з іншими способами захисту земельних прав.

Так, на думку А.І. Ріпенка, враховуючи специфіку захисту прав власності на земельні ділянки (та іншу нерухомість), такий спосіб захисту, як визнання права власності, може бути застосований у комбінації із вимогою про повернення земельної ділянки з чужого незаконного володіння (віндикацією), а також може бути додатко-

во застосовано до вимог про реституцію [7, с. 21]. Аналогічної думки притримується й В.В. Вітрянський, який зазначає, що вимога про визнання права власності часто передує позову про витребування майна з чужого незаконного володіння чи про усунення перешкод у реалізації права власності [1, с. 778].

Визнаючи все ж таки самостійність таких способів захисту, як віндикація та визнання права, не можемо не погодитися з думкою, що використання поряд з віндикацією також і такого способу захисту, як визнання права, є лише питанням доцільності та зручності, а не питанням можливості / неможливості [7, с. 21].

Крім того, доречним буде тут також вказати на особливість позовів про визнання права, визначених наукою цивільного процесуального права. Перш ніж задовольнити будь-який інший позов, наприклад, присудити відповідача до вчинення певних дій, стягнути заподіяну шкоду, визнати недійсним договір тощо, суд повинен визнати наявність у позивача суб'єктивного права на це, яке й підлягає захисту [4, с. 67-69]. Відтак, процесуальна особливість визнання права полягає в тому, що воно є передумовою для застосування інших способів захисту права або ж навіть їх складовою. Таке визнання права хоча й не є безпосереднім способом захисту, не відображається у резолютивній частині судового рішення, поміж тим обов'язково знаходить своє підтвердження у мотивувальній його частині. З огляду на це, на наш погляд, недоцільним є в таких випадках самостійне застосування визнання права як способу його захисту, хоча й особливих перешкод щодо цього немає.

Аналіз практики земельних спорів і свідчить про те, що суб'єкти правовідносин при зверненні до суду досить часто використовують визнання права як самостійний спосіб його захисту поряд з іншими способами, в основі яких лежить присудження чи перетворення правовідносин, навіть там, де доцільності у цьому немає.

На думку О.О. Погрібного, спірним залишається питання визначення меж повноважень суду при вирішенні земельних спорів, зокрема, таке питання виникає з приводу

права суду визнати за особою право власності на земельну ділянку [10, с. 182]. Надалі автор аналізує проблемні питання вирішення спорів щодо права суду зобов'язати надати земельну ділянку у власність відповідний державний орган чи орган місцевого самоврядування [10, с. 182-183]. На наш погляд, зазначена позиція є суперечливою.

Такі способи захисту, як визнання права власності на земельну ділянку та зобов'язання органу передати ділянку у власність, є самостійними способами захисту та не повинні ототожнюватися.

Характерною ознакою визнання земельного права як способу його захисту є те, що за його допомогою визнається, підтверджується наявність лише того земельного права, яке існувало до юрисдикційного процесу, будь-яких нових прав чи обов'язків вимога про визнання не створює [12, с. 41]. Саме ця характерна ознака зазначеного способу інколи неправильно усвідомлюється у практиці.

Так, ухвалою Печерського районного суду міста Києва було закрито провадження у справі за позовом Особа 1 до Особа 2 та інших, третя особа – Головне управління земельних ресурсів Київської міськдержадміністрації, про визнання права користування земельною ділянкою у зв'язку з тим, що справа не підлягає розглядові в судах. Виносячи таку ухвалу, суд фактично погодився з клопотанням третьої особи, зміст якого полягав у тому, що право користування земельною ділянкою не визнається в судовому порядку, а набувається за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, у зв'язку з чим особа не може вимагати в судовому порядку визнання її прав [13]. Безумовно, така ухвала є незаконною з огляду на те, що Особа 1 просила визнати за нею право користування, яке виникло в неї до судового процесу, а не набути це право за рішенням суду.

На думку М.В. Красної, визнання права як спосіб захисту за своєю природою може бути реалізоване лише в юрисдикційному порядку, але не шляхом здійснення позивачем якихось самостійних односторонніх дій. Вимога позивача щодо визнання права зазвичай спрямована не до відповідача, а до

суду, який повинен офіційно підтвердити наявність чи відсутність у позивача оспорюваного права [6, с. 551]. Аналогічної думки притримується й М.В. Шульга [15, с. 189].

Загалом з такими думками необхідно погодитися. Ані земельне, ані цивільне законодавство не надає право жодному іншому органу, окрім суду, повноважень на визнання земельного права. Інші органи при вирішенні земельних спорів можуть лише встановити наявність (визнати) права та реалізувати на цій підставі інший спосіб, з передбачених законом. Поміж тим, у таких випадках мова вже йде про реалізацію ними іншого способу захисту права, а не його визнання.

З урахуванням наведеного, на наш погляд, визнання земельного права – це такий загальний спосіб захисту будь-якого земельного права, відповідно до якого у випадку оспорювання, заперечення або порушення земельного права суб'єктом праводносин, це право підтверджується (визнається) судом на підставі фактів, що свідчать про його виникнення та існування на час винесення судового рішення. Саме таке визначення дає найбільш повне уявлення про такий спосіб захисту земельного права як його визнання, а подальші дослідження щодо його особливостей необхідно здійснювати в аспекті визнання окремих земельних прав.

Література

1. Брагинский М.И. Договорное право. Книга первая: Общие положения / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М. : Статут, 2001. – 842 с.
2. Гордон В.М. Иски о признании / В.М. Гордон. – Ярославль: Тип. Губ. правл., 1906. – 392 с.
3. Гражданский процесс. Учебник для студ. юрид. вузов / [В.Н. Аргунов, Е.А. Борисова, С.А. Иванова и др.]; под ред. проф. М.К. Треушникова. – [2-е изд., исправ. и доп.]. – М. : Издательство «Спарк», Юридическое бюро «Городец», 1999. – 544 с.
4. Добровольский А.А. Основные проблемы исковой формы защиты права / А.А. Добровольский, С.А. Иванова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 159 с.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються окремі особливості визнання суб'єктивного земельного права як способу захисту, сфери його застосування та співвідношення цього способу з іншими способами захисту земельних прав.

SUMMARY

This article analyzes the individual characteristics of the acceptance of subjective land rights as a protection means, its scope and value of this mean with other land rights means of protection.

5. Земельне право України: підруч. / [М.В. Шульга (кер. авт. кол.), Г.В. Анісімова, Н.О. Багай та ін.]; за ред. М.В. Шульги. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.

6. Земельний кодекс України : науково-практичний коментар / [В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, А.П. Гетьман та ін.]; за заг. ред. В.І. Семчика. – [3-є вид., перероб. і доп.]. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 896 с.

7. Мірошниченко А.М. Земельні ділянки: віндикація, реституція, кондикція, визнання прав (співвідношення та деякі проблемні питання) / А.М. Мірошниченко, Ю.Ю. Попов, А.І. Ріпенко // Часопис Академії адвокатури. – 2012. - №3. – С.1-24.

8. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України / [Л.О. Бондар, А.П. Гетьман, В.Г. Гончаренко та ін.]; за заг. ред. В.В. Медведчука. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 656 с.

9. Охорона і захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб в цивільних правовідносинах / За заг. ред. академіка НАПрН України Я.М. Шевченко. – Х. : Харків юридичний, 2011. – 528 с.

10. Погрібний О.О. Окремі питання вирішення земельних спорів / О.О. Погрібний // Проблеми законності: збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 100. – С. 175-187.

11. Постанова Верховного Суду України від 21.11.2012 р. у справі 6-134цс12 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27760597>

12. Снідевич О.С. Позов у цивільних справах, що виникають із земельних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Снідевич О.С. ; КНУТШ. – Київ, 2011. – - 206 с.

13. Цивільна справа №2-1524/04 //Архів Печерського районного суду міста Києва.

14. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 т. / [С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, С.В. Щербак та ін.]; за заг. ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2010. – . – Т. 1. – 2010. – 1044 с.

15. Шульга М.В. До питання про гарантування земельних прав громадян у судовій практиці / М.В. Шульга // Проблеми законності. - №100. – 2009. – С.188-197.